

Жаклина Дувњак Радић

ДОЧИТАВАЊЕ ОРФЕЛИНА

(Никола Грдинић: *Захарија Орфелин*, Прометеј, Нови Сад, 2024)

Јубилеји су често повод за објављивање књига о знаменитим личностима, али у случају ове студије није била пресудна околност то што се следеће године обележава тристагодишњица од рођења једне од најзначајнијих личности српског духовног живота осамнаестог века – Захарије Орфелина (1726, Вуковар – 1785, Нови Сад). Чињеница је да је Орфелин нарочито последњих десетак година враћен у жижу интересовања културне јавности захваљујући неким важним открићима. Пронађен је рукопис његовог теолошког списка *Књига њојшиџ љајсџва римскаџо*, а затим и рукописни речник *Славенски словар* за које се мислило да су нестали у Другом светском рату кад је Патријаршијска библиотека из Сремских Карловаца однесена у Загреб. Још већи интерес изазвало је откриће примерка његове

књиге *Горесџни љлач славниџа иноџда Срџбиџи* (*Тужни љлач неџад славне Срџбиџе*). Веровало се да је ова песничка књижица од шеснаест страница, невеликог обима али великог културноисторијског значаја, изгубљена јер је тада једини познати примерак изгорео 6. априла 1941. приликом немачког бомбардовања Народне библиотеке у Београду. Откупљена је од једног бечког антиквара и враћена у Народну библиотеку Србије 2018. У Бечу је такође пронађен и један Орфелинов цртеж, а сазнало се и за неке друге његове радове. Затим је уследио велики издавачки подухват „Прометеја” из Новог Сада, који је 2023. објавио Орфелинову *Исџториџу о живоџу и славним делима великоџ влаџара Пеџира Великоџ* (коју је пратило и посебно репринтовано библиофилско издање у луксузном повезу). Грдинићева књига о Орфелину, објављена код истог издавача прошле године, ипак не представља само логичан наставак тренда појачаног интересовања за овог писца и његова дела. Ова књига га првенствено ставља у широки културолошки контекст осамнаестог века, акценујући његову улогу у процесу развоја и уметничке транспозиције просветитељских идеја, а затим и у поетичко-теоријски оквир читања и тумачења његових дела у сагласју са савременом научном апаратуром филолошких и других хуманистичких наука.

Аутор књиге *Захарија Орфелин*, проф. др Никола Грдинић дао јој је непретенциозан наслов, који својом једноставношћу прикрива чињеницу да његово дело превазилази монографије посвећене животу и раду значајних личности. У истом маниру скромности, аутор, који је читаву своју академску каријеру универзитетског професора посветио питањима књижевне теорије (теорије и историје стиха, методологије проучавања књижевности, теорије уметничког стварања) и историје

књижевности, посебно српског осамнаестог века, напомиње да је књига писана не само за уски круг стручњака, већ и за „обичне” људе, радознале и мислеће читаоце. Иако су ауторов стил и језик својом разумљивошћу у потпуном складу с општом карактеристиком просветитељског стила, упућенији читаоци, који су упознати са значајним књижевноисторијским и књижевнотеоријским радовима Николе Грдинића, знају да се иза те привидне стилске једноставности налази методолошки прецизно развијен, аналитички дискурс утемељен на објективном научном приступу. У овој књизи истраживачки фокус аутора усмерен је пре свега на систематско и комплексно критичко сагледавање целокупног дела Захарије Орфелина и његових темељних образаца мишљења и стварања у ширем оквиру развијања просветитељских идеја у осамнаестом веку и надолazeћих друштвених промена. У том смислу Грдинићева књига о овом ренесансно живописном, рапсодичном и разноврсном таленту баца јаче светло на свеукупни уметнички и културолошки значај његове појаве и улоге у историји српске књижевности, ликовне уметности, издаваштва и историографије.

О Орфелину није толико често писано на начин који би дао целовитији поглед на његов рад обавијен многим непознаницама (којима су доприносиле објективне околности недостатка историјске грађе о његовом животу, али неретко и његове сопствене мистификације). Од прве монографије о Орфелину, књиге Тихомира Остојића *Захарија Орфелин, живош и рад* му (Београд, 1923), која је до данас остала најисцрпнији извор историографских података о овом формалном зачетнику нове српске књижевности, па до друге *Књије о Захарији Орфелину* још једног великог истраживача Орфелиновог дела Лазе Чурчића (Загреб, 2002), прошло је читавих осам деценија. У најновијој књизи о овој занимљивој, по много чему уникатној личности у српској историји, Никола Грдинић се не труди толико да открива неке још увек заметене трагове о његовом животу и раду, колико да читаоце упозна с Орфелиновим делом у целини и његовим светом идеја, и притом расветли његова поетичка и научна исходишта, као и просветитељске форме мишљења. Представљање Орфелина у историјском контексту и преглед његовог стваралаштва заузимају први део књиге, који је обимом доста мањи у односу на друга два, усмерена на свет идеја, односно уметност и науку, док се у четвртном и последњем делу Орфелин смешта у оквир просветитељског покрета у српској култури. Овако конципирана књига пружа широк критичко-теоријски поглед на Орфелинов рад јер посматра његово дело у процесу развоја идеја, њихове размене, асимилације, дијалога са духом времена и традицијом. Таквим приступом постаје јаснији необичан стваралачки пут овог песника, историчара, бакроресца, калиграфа, теолога, реформатора језика, писца школских уџбеника, преводиоца, издавача, покретача првог српског часописа *Славеносербски маџазин* (1768), аутора прве монографије на српском језику о некој личности *Жишија Пејшра Великог* (1772), аутора *Искусног њогрумара* и *Вечног календара*, власника највеће приватне библиотеке у Срба у осамнаестом веку и првог српског књижара. У прегледу Орфелинових дела у овој књизи читаоци могу видети изабране дигитализоване изворне текстове и ликовне радове, слике бакрореза, насловнице његових уџбеника из калиграфије, заглавља, бордуре, вињете, илустрације

из *Жиџија Пејтра Великог*, насловнице његових издања богословске литературе, факсимиле његових писама, примере стилизованих, декоративних слова...

Систематски увид у укупно Орфелиново дело аутор допуњује поређењем с идејним ставовима његових савременика, Доситеја Обрадовића, Јована Рајића, Павла Јулинца, Герасима Зелића, Алексија Везилића... Из такве компаративне визуре још јаче се оцртава Орфелинов самосвојни дух – дух усамљеног просвећеног интелектуалца, који делује готово као самоникла појава у првом периоду развоја српског грађанства и просветитељства у Јужној Угарској. Тежња ка самосталном интелектуалном и стваралачком бивствовању и еманципацији од система приближава Орфелина модерној слици независног интелектуалца. Никола Грдинић нам осветљава ту Орфелинову страну личности као његову темељну особину која га је водила даље од „превазилазећег феудалног начина мишљења” и приближавала савременом концепту интелектуалне слободе. Јер управо Орфелин у јавни дискурс српског грађанства уводи „низ нових појмова, као општа или друштвена корист, човекољубље (филантропија), некористољубље, доброчинство за општи интерес, енциклопедијско образовање, патриотизам, нови концепт васпитања и учења, уводи идеју новог типа човека истовремено грађанина и хришћанина, утемељује књижевни језик световне културе који назива ’славеносербски’ и заједно са њим ново писмо, геометризовану ћирилицу”.

Треба истаћи да лик и дело Захарије Орфелина проф. Грдинић не посматра митопоетски – што је иначе чест обичај у српској књижевној историографији – не гради од њега и око њега култ личности, већ га објективно сагледава у контексту историјских процеса и анализира његово дело и одлучујућу улогу у адаптирању просветитељских идеја у српску културу без уплива глорификујућих образаца мишљења. Грдинић указује на често погрешне начине тумачења Орфелина и разгрће облак тенденциозног биографизма и субјективистичког психологизовања, као и некритичког подвођења писца под опште појмове религијске и профане књижевности, барока и рококоа, па чак и класицизма, те закључује да је Орфелин један од таквих писаца који се не могу објаснити простим подвођењем под општији појам: „Орфелин је превасходно просветитељски писац, а просветитељство није период у књижевном стваралаштву попут барока и класицизма, већ разуђен филозофски покрет који је утицао на уметничко, посебно књижевно стваралаштво.” Такође истиче да бескрајна истраживања генезе његових дела, односно истраживања извора, заправо замагљују суштину развоја просветитељства у српској култури. Грдинићева студија систематски рашчишћава простор око имена Захарије Орфелина како бисмо га боље разумели и његово дело ставили у реалне односе према националном и европском контексту осамнаестог столећа, али и према нашем времену данас: „Када Орфелиново дело посматрамо из садашње перспективе он нам не изгледа као сензибилни медиј у коме се пасивно пресликавају својства времена, као стваралац који у себи оличава његов дух, чије дело је хомологна структура структури друштвених промена, већ као биће које након што стварност спозна почиње мислити шта би ту требало чинити, шта мењати или додати; која ту стварност види као елементе из којих се гради друга стварност, која се замишља, пројектује и настоји изградити.”

Као прогресивистички језички и визуелни стваралац који је стварао на фону просветитељско-класицистичке и барокне културе и у много чему био први у српској култури, Орфелин је оставио иза себе слојевито дело које је било глас сасвим новог времена. Иако је његов физички лик и даље непознат (Грдинић нас још једном подсећа да фигура писара из Орфелинове *Калиграфије* не представља његов аутопортрет, реч је о типској илустрацији писара коју је он преузео из Фелбигеровог уџбеника калиграфије за немачке школе), а његово духовно и креативно биће загонетно у својој комплексности и противуречностима, та околност не би требало да буде спорна за његово тумачење и вредновање. Спорна су читавања. У одбрани од читавања, Грдинић нас својим целовитим увидом у све области Орфелиновог деловања позива на *дочишћавање* Орфелина, не у смислу импресионистичког или интерпретативног дочитавања, већ у смислу нових, критичких читања његовог дела саобразно новим сазнањима и разумевању разлике између „чињеница” и „визија”.